

ד. ראש השנה שחל להיות בשבת

אחת למספר שנים יום טוב ראשון של ראש השנה חל בשבת. בשנה זו יש שינוי משמעותי בחג משום שאין תוקעים בשופר ביום הראשון, אלא רק ביום השני. ראש השנה מוגדר כיום תרועה, אך בשנים אלו לא תוקעים בשופר אלא מסתפקים ב'זכרון תרועה'. מקור הנהגה זו אינו מפורש בתורה, אולם חז"ל הציעו מספר הסברים לנוהג המקובל עד היום. בפרק זה נעסוק בסוגיה זו ונבחן את השתלשלותה ואת השיטות השונות שעלו במשך הדורות.

בית דין ובית מקדש

הדין בנושא נסוב על דברי המשנה במסכת ראש השנה:

יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעין, אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין. אמר רבי אלעזר: לא התקין רבן יוחנן בן זכאי אלא ביבנה בלבד. אמרו לו: אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין. ועוד זאת היתה ירושלים יתירה על יבנה: שכל עיר שהיא רואה ושומעת וקרובה ויכולה לבוא - תוקעין, וביבנה לא היו תוקעין אלא בבית דין בלבד. (ד, א)

בזמן הבית היו תוקעים בשבת רק בבית המקדש. לאחר חורבן הבית תיקן רבן יוחנן שיש לתקוע בשבת בכל מקום שיש בו בית דין, אך ירושלים התייחדה בכך שהיה ניתן לתקוע בכל העיר ולא רק בפני בית הדין.

דברי המשנה מעלים מספר שאלות - מדוע בזמן הבית היו תוקעים בשופר רק במקדש ולא בכל ערי ישראל? האם תקנת רבן יוחנן בן זכאי היא המשך ישיר להלכה מימי המקדש והטעם שתוקעים בבית דין זהה לחובת התקיעה בשבת במקדש? מה מיוחד בבית דין שניתן לתקוע בו בשבת בשונה משאר בתי כנסיות וקהילות ישראל? מדברי מסקנת המשנה נראה שניתן לתקוע בכל מקום שיש בית דין - על איזה בית דין מדובר (כל שלושה סמוכים או בית דין הגדול)? האם גם בימינו יש לתקוע במקום בו יש בית דין? התלמודים עוסקים בהסבר מדוע לא תוקעים בשופר בשבת במדינה, ולאור הטעמים השונים עולות מספר גישות בנוגע להבנת דברי המשנה.

שיטת התלמוד הבבלי

בתלמוד הבבלי אנו מוצאים שני הסברים לכך שלא תוקעים בשופר בשבת:

מנא הני מילי? אמר רבי לוי בר לחמא אמר רבי חמא בר חנינא: כתוב אחד אומר (ויקרא כג) 'שבתון זכרון תרועה', וכתוב אחד אומר (במדבר כט) 'יום תרועה יהיה

לכם'. לא קשיא; כאן - ביום טוב שחל להיות בשבת, כאן - ביום טוב שחל להיות בחול.

ההסבר הראשון של לוי משווה בין לשון הפסוק בפרשת אמור לפסוק בפרשת פנחס. בפסוק אחד מצאנו לשון 'יום תרועה' - יום שבו תוקעים ומתריעים, ובפסוק שני מופיע 'זכרון תרועה' - יום שבו זוכרים את התרועה. הגמרא מסבירה ששני הפסוקים מתקיימים הלכה למעשה אך בשנים שונות; כאשר ראש השנה חל בימות החול אנו מקיימים 'יום תרועה', וכאשר ראש השנה חל בשבת מתקיים 'זכרון תרועה'. מדברי הגמרא לא ברור האם הלימוד נאמר ברמת לימוד של 'דאורייתא' או שמדובר על דרשת חכמים וכעין אסמכתא לפסוקים. רבא הבין שהלימוד הוא ברמת דאורייתא, ולכן הקשה מדוע במקדש תוקעים? כמו כן קשה שהרי לא מדובר על מלאכה שיש צורך בפסוק כדי למעט אותה, הואיל ותקיעה בשופר היא חכמה ואינה מלאכה. בעקבות כך מציע רבא הסבר אחר:

אלא אמר רבא: מדאורייתא מישראל שרי, ורבנן הוא דגזור ביה, כדרבה. דאמר רבה: הכל חייבין בתקיעת שופר, ואין הכל בקיין בתקיעת שופר, גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דלולב, והיינו טעמא דמגילה.

חכמים עקרו את קיום המצווה ביום הראשון של ראש השנה שחל בשבת כהרחקה מחשש לטלטול בשבת. לפי דברי רבא הסיבה שאנו לא תוקעים בשופר בשבת היא גזירת חכמים. הגמרא מוסיפה שטעם זה שייך גם בנוגע לנטילת לולב בשבת, וגם לגבי קריאת מגילה ולכן אנו נוהגים 'פורים משולש'.

מדברי רבא עולות מספר שאלות הנוגעות גם לניסוח דבריו וגם למהותם. מדבריו יוצא שחכמים עקרו קיום מצווה מהתורה בגלל חשש שמא הדבר יגרום לאיסור תורה. מדוע חששו במצוות שופר? הסבר זה מקשר את סוגייתנו לדין בנוגע לשאלה האם ומתי יש סמכות בידי חכמים לעקור מצווה מהתורה? כמו כן, רבא לא התנסח בלשון של שמא יטול שופר בידו כדי לתקוע, אלא החשש שמא ילך לבקיא ללמוד, מדוע? מדברי המשנה אנו יודעים שתוקעים בשופר במקדש ובמקום שיש בו בית דין. לאור דברי רבא יש להסביר כי במקומות אלו אין חשש שמא יטלטלו את השופר. את החלוקה בין מקומות אלו ושאר המדינה ניתן להסביר בשני כיוונים עיקריים:

1. ראו בדברי הגמרא סוכה מב, ב; מגילה ד, ב; פסחים סט, א; ביצה יז, ב.
2. בנושא זה ראו בסוגיית הגמרא במסכת יבמות דף צ, א. בעניין זה דנו האחרונים האם חכמים עקרו את מצוות שופר ביום זה או שהמצווה קיימת ואנו לא מבצעים אותה בפועל. השלכה לשאלה זו נוגעת להלכה שאנו אומרים 'זכרון תרועה מקרא קודש' בתפילה במקום 'יום תרועה מקרא קודש' ולשאלה האם יחזירו אדם שטעה (ראו משנה ברורה תקפב, ט). השלכה שנייה נוגעת לשאלה האם אדם ששמע קול שופר בשבת יצא ידי חובת מצווה, ראו בשו"ת הר צבי ב, פח.

• במקומות אלו אין חשש שמא האדם יטלטל הואיל ויראת המקום ופיקוח הדיינים מורידים את רמת החשש.

• בראש השנה יש ספק לגבי זהות היום שבו חל המועד. בעקבות כך תיקנו יומיים ראש השנה וקיום המצווה (לפחות מדרבנן) אפשרי גם ביום השני של החג. ברם, במקום המקדש ובמקום שבו יושב בית דין אין ספק לגבי זהות היום ויש לתקוע במקומות אלו גם בשבת.

שיטת התלמוד הירושלמי

בתלמוד הירושלמי לא מצאנו את טעמו של רבא בנוגע לחשש שמא יטלטלו את השופר. דברי רבא לא מוזכרים בנוגע לתקיעת שופר בשבת וגם לא בנוגע לנטילת לולב או קריאת מגילה³. יתכן ואנו מוצאים מספר עדויות למסורת הלכתית שונה בארץ ישראל בנוגע לחלק מהלכות אלו. לגבי נטילת לולב בשבת מופיע בתלמוד הירושלמי סיפור על רבי אבהו שהלך מארץ ישראל לאלכסנדריה:

רבי אבהו אזל לאלכסנדריאה ואטעינן לולבין בשבתא. שמע רבי מימר מן מי יכול להון רבי אבהו? בכל שתא רבי יוסי מישלח כתיב להון אף על פי שכתבנו לכם סדרי מועדות אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש. (עירובין ג, ח)

רבי אבהו נטל לולב בשבת, בשונה ממנהג המקום שאליו הגיע. חכמי העיר לא ידעו איך להעיר לרבי אבהו ובסופו של דבר רמזו לו שלא לשנות ממנהג המקום. מסיפור זה אנו לומדים שמנהג ארץ ישראל, מקומו של רבי אבהו, היה ליטול לולב בשבת. עדות זו גם עולה בדברי ספר החילוקים:

אנשי מזרח אין טוענין לולב בשבת, אבל נוטלין הדס, ובני ארץ ישראל טוענין לולב והדס ביום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת, שנאמר: ולקחתם, אפילו בשבת. (סימן נא)

ממקורות אלו אנו לומדים שמסורת ארץ ישראל אינה זהה לגישת יהדות בבל בדין נטילת לולב בשבת. בנוגע לשופר, ההלכה שאין תוקעים בשבת כבר מופיעה במשנה אך ההסבר בתלמוד הירושלמי שונה מדברי רבא בתלמוד הבבלי. בתחילת הסוגיה (ד, א) מובאת דרשה בשם רבי יוחנן וריש לקיש הלומדת מהשוני בפסוקים בין 'זכרון תרועה' ו'יום תרועה' בדומה לתלמוד הבבלי. לאחר מכן מובאת דרשה הלומדת את ההבדל בין המקדש והמדינה מפסוק אחר:

תנא: באחד לחדש, מעתה אפילו במקום שהן יודעין שהוא באחד לחדש ידחה? תני ר"ש בן יוחאי - "והקרבתם", במקום שהקרבות קריבין...

3. בתלמוד הירושלמי מובאים טעמים אחרים להלכות אלו, ראו: מגילה ג, ד; סוכה ג, יא.

רבי שמעון דורש שבמקום שהקורבנות קרבים (בית המקדש), שהוא גם המקום שבו מקדשים את החודש, ולכן ידוע שם בוודאות שיום זה הוא האחד לחודש, שם תוקעים גם בשבת. בדברי הירושלמי מבדילים בין מקום בו יודעים בוודאות שיום זה הוא ראש השנה ובין מקום שהדבר מסופק. ברם, הלימוד עצמו אינו נוגע לנקודה זו אלא מזכיר שיש עניין מיוחד במקום שבו הקורבנות קרבים⁴. ההסבר הראשון, הנוגע לוודאות של זהות יום ראש חודש תשרי תולה את החשש בספק בתאריך. אם כך, מה המשמעות של ההבנה שיש עניין מיוחד לתקוע דווקא במקדש?

תקיעה במקדש ותקיעה במדינה

ממקדש למדינה

לתקיעת שופר בראש השנה במקדש יש שתי משמעויות: קיום מצוות היום ותקיעה בזמן הקרבת הקורבנות. בכל ימות השנה היו תוקעים במקדש בזמן הקרבת הקורבנות, ובראש השנה התייחדה התקיעה בכך שהשופר מאריך על פני החצוצרות. התקיעה המלווה את הקרבת הקורבן מבטאת את משמעות היום הנוגעת להמלכת הקב"ה. אנו מזכירים את המלך שעברו אנו מקריבים את הקורבנות ומתפללים שיזכרנו לטובה ביום הדין⁵. כמו שתוקעים בחצוצרות כאשר המלך עובר ברחובה של עיר, כך אנו תוקעים בשופר לפני הקב"ה במקדש.

חז"ל תקנו 'תפילות במקום קורבנות' (ברכות כו, ב). הדבר נכון לגבי התפילות הקבועות במשך השנה, וגם בנוגע למצוות שופר בראש השנה. לכן אנו תוקעים בתפילת מוסף שבאה כתחליף להקרבת קורבן מוסף של המועד שנעשה בפועל בתפילת הציבור. תקיעות דמיושב מסמלות את קיום מצוות היום, ותקיעות דמעומד הנאמרות על סדר התפילה משלימות את בחינת תקיעה בזמן הקרבת הקורבן. בדרך זו כותב הריטב"א בפירושו למסכת ראש השנה:

והנכון בזה דמדינא הרי יצאנו ידי חובת מצות שופר בתקיעות דמיושב, ואין תקיעות שעל סדר ברכות באות לחובת מצות שופר, אלא לחובת תפלה בצבור להעלות תפלה בתרועה, כענין בתעניות שתוקעין על ז' ברכות דמי שענה כדי להעלות תפלה בשופר...

מטרת התקיעות שעל סדר התפלה היא להעלות את התפלה בקול תרועה⁶. דבר זה מקביל למטרת התקיעה במקדש - להעלות את הקורבנות בקול תרועה.

הרב שטרנבוך (מועדים וזמנים א, ז) מסביר שיש הבדל בין תפילת הציבור ותפילה בציבור:

4. ראו גם בדברי המדרש בויקרא רבה כט, יב.
5. ביסודות אלו עסקנו לעיל בפרקים א-ב.
6. ראו גם בפירושו לגמרא תענית טו, א ד"ה והא דתנן.

ד. ראש השנה שחל להיות בשבת | 41

ואקדים לזה עיקר גדול בדין תפלה בצבור, והיינו שיש חילוק בין תפלה בציבור דהיינו כשעשרת יחידים מתפללין יחד מקרי "תפלה בצבור" בין "תפלת הצבור" דהיינו כשאחד מתפלל בקול רם ותשעה שומעין מיקרי "תפלת הצבור", והוה כעין "קרבן צבור", דבזה לכמה ראשונים אפילו עם שבשדות שלא שמעו יוצאין שהיא תפלת הצבור והם בכלל.

המושג הנקרא "תפלת הצבור", שונה מ"תפלה בצבור". "תפלת הצבור" היא התחליף לעבודת הקורבנות, ולכן בדומה לקורבנות היא מכפרת לא רק עבור הכהן המקריב בפועל את הקורבן אלא עבור כלל הציבור (תענית כז, א). לאור עיקרון זה, מסביר הרב שטרנבוך את הדין שחז"ל תיקנו תקיעות שופר בראש השנה על סדר הברכות:

ונראה שחז"ל תיקנו תקיעות על סדר הברכות בתפילת הציבור דווקא ולא בתפילה בציבור... הרי מפורש שרק בתפילת הש"ץ דהיינו תפילת הציבור תיקנו התקיעות, אבל אם אין הש"ץ חוזר רק עשרה מתפללין בציבור לא מיקרי תקיעות על סדר הברכות, שיסודן בתפילת הציבור דווקא כמו שביארנו.

תקיעות השופר, מלוות את תהליך הקרבת הקורבנות במקדש (חצוצרה). מאז החורבן תפילת הצבור מהווה המשך ותחליף לעבודת הקורבנות, ותקיעות השופר בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף של ראש השנה הן המקבילה לתקיעות שנתקעו במקדש.⁷

בין מקדש ומדינה

כפי שראינו, תקיעה השופר בזמן הקרבת הקורבנות עברה לאחר חורבן הבית לתקיעה בתפילה. בנוסף קיימת בחינה של תקיעה בשופר כקיום מצוות היום ללא קשר לתפילה. ברם, יתכן ומצוות תקיעה בשופר התקיימה בחלק מהתקופות רק במקום המקדש ולא כפי שבימינו תוקעים בכל המדינה.⁸ עקרון זה כבר עולה בדברי המאירי בעקבות דרשת רבי שמעון בתלמוד הירושלמי: "ובתלמוד המערב פירשו שאין לשופר עיקר מן התורה בגבולין, שהרי נאמר 'והקרבתם', במקום והקרבתם" (ל, א). בדרך זו גם מופיע בדברי פילון:

לאחר זה- חג קדוש החודש. שבו נוהגים לתקוע במקדש על הקרבנות הקרבים, לפיכך נקרא החג כנכון אף חג תרועה.⁹

המאירי קושר את השינוי ההלכתי לדרשת רבי שמעון בתלמוד הירושלמי. לשיטת רבי שמעון עיקר המצווה הוא במקום שהקורבנות קרבים. במקום זה, בבית המקדש, מתקיימת המצווה במובנה המלא, ותוקעים שם גם בשבת. במקומות שאליהם הורחבה המצווה, בכל

7. וראו בנושא זה בספרי ימינו ועד ימינו עמודים 85-89.

8. תחליף דומה יתכן והיה גם בנוגע למצוות נטילת לולב, כפי שנרמז במשניות במסכת סוכה בנוגע להבדל בין ב'ראשונה' ותקופות מאוחרות יותר ולמספר הימים בהם נוטלים את הלולב בכל מקום.

9. על החוקים המיוחדים 188; גדליה אלון- 'מחקרים בתולדות ישראל', א', עמוד 106.

המדינה, אנו תוקעים במועד אך לא כאשר הוא חל ביום השבת. מכאן מוצאים הסבר אלטרנטיבי להסברו של רבא להלכה הקובעת שתוקעים בשופר רק במקדש היות ושם המצווה מהתורה מתקיימת באופן מלא. תקיעה במדינה נתקנה לדורות זכר למקדש וכהרחבה לתקיעה במקום זה, אך אינה דוחה את השבת.

לאור זאת, נראה כי יש צורך בבית דין הגדול על מנת לתקוע בשופר כפי שהיה במקדש. במקום בו יושבת הסנהדרין תוקעים גם בשבת כמקום המשך למקדש, אך בית דין של שלושה אינו תחליף ולא יתקעו במקומו.

תקיעה בבית דין

המשנה, שפתחנו בה את הפרק, מזכירה את תקנת רבן יוחנן שתוקעים בשבת במקום שיש בו בית דין. בפסקאות הקודמות ראינו מספר גישות בהסבר מדוע לא תוקעים בראש השנה שחל בשבת ולאור זאת העלנו הסברים שונים מדוע במקדש ובמקום שיש בו בית דין תוקעים, ובחנו מהו הרכב בית דין הנדרש:

- במידה והחשש הוא שמא יעבור על איסור תורה ובנוכחות בית דין יזהרו ויתריעו על כך, נראה שניתן לתקוע בכל מקום שיש בית דין של שלושה.
- במידה והחשש נוגע לזהות היום שבו חל ראש השנה, נראה כי ניתן לתקוע בנוכחות בית דין המקדש את החודש.
- במידה ויש דין מיוחד הנוגע לתקיעה בזמן הקרבת קורבנות ורבן יוחנן יצר קשר בין התפילה והקורבנות, נראה כי ניתן לתקוע במקום בו יושב בית הדין הגדול (הסנהדרין).
- האפשרות לתקוע בשבת לאחר חורבן הבית, עמדה במחלוקת בדורות השונים. הגמרא מספרת על תקנת רבן יוחנן:

פעם אחת חל ראש השנה להיות בשבת, והיו כל הערים מתכנסין. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לבני בתירה: נתקע. אמרו לו: נדון. אמר להם: נתקע ואחר כך נדון. לאחר שתקעו אמרו לו: נדון! אמר להם: כבר נשמעה קרן ביבנה, ואין משיבין לאחר מעשה. אמר רבי אלעזר: לא התקין רבן יוחנן בן זכאי אלא ביבנה בלבד. אמרו לו: אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין. אמרו לו היינו תנא קמא! איכא בינייהו בי דינא דאקראי. (כט. ב)

בני בתירא סברו שהתקיעה בשופר ביבנה בשבת אינה פשוטה ורצו לדון בכך בבית המדרש. רבן יוחנן בן זכאי קבע עובדות בשטח ויצר מציאות בה בכל מקום שיש בו בית דין ניתן לתקוע בשבת. רבן יוחנן יצר רציפות מהמקדש אל המקומות בהן יושב בית הדין וקיים בין סמכות חכמים ותקנת התפילה ומקום השראת השכינה בבית המקדש.

בראשונים מצאנו מספר שיטות בנוגע לזהות בית הדין שניתן לתקוע בנוכחותו. מדברי הרמב"ם נראה שניתן לתקוע גם בבית דין של שלושה בתנאים מסוימים: "ובזמן הזה שחרב

המקדש, כל מקום שיש בו בית דין קבוע, והוא שיהיה סמוך בארץ, תוקעין בו בשבת. ואין תוקעין בשבת, אלא בבית דין שקידשו את החודש" (הלכות שופר ב, ט). הרי"ף פסק שניתן לתקוע בשבת בכל מקום שיש בית דין של שלושה. הראשונים מעידים כי הרי"ף עשה מעשה והוא היה תוקע בבית דינו בשבת¹⁰. מצאנו עדות על תקיעה בשופר בשבת בדברי רבינו מנחם על הרמב"ם:

שהוא (- בעל ספר העוזר) ראה חכמים שבאו מדמשק שראה שהיו תוקעין ביום טוב של ראש השנה בשבת. (שופר ב, ט)

נראה שהרי"ף צירף את הספק בזהות היום בו חל ראש השנה לחששו של רבא, והשילוב שאנחנו מסופקים בתאריך והחשש שמא יטלטל גורם לביטול המצווה¹¹. הרז"ה חולק על הרי"ף ומבין שאנו לא תוקעים משום גזירת רבא ללא קשר לעניין קביעת התאריך.

מצאנו עדויות לכך שתקעו בארץ ישראל בשבת בפני בית דין גם בתקופות מאוחרות יותר כפי שמובא בפיוט לראש השנה:

מלך הזהיר בועד/ שיהיו תוקעים בבית הועד/ בשבת וראש השנה

מלך חיזקם בלימוד/ שיהא שופר קשור לעמוד/ בשבת וראש השנה

מלך ברר לעדה/ שלא יתקעו אלא בפני ראשי תעודה/ בשבת וראש השנה

מלך רחש שלא ימשך ביד/ אבל יינתן בו פה והוא מגויד/ בשבת וראש השנה¹²

המנהג לתקוע בראש השנה היה קיים בארץ ישראל גם שנים רבות לאחר החורבן. יתכן כי השפעות של גישות ששללו את המשך התקיעה זלגו לארץ ישראל, ובעקבות כך נהגו לקשור את השופר לעמוד על מנת להפיג את חששו של רבא.

נושא זה חזר והתעורר לפני כמאה וחמישים שנה בירושלים. הרב עקיבא שליזינגר עסק בסוגיה לקראת סוף המאה התשע עשרה וניסה לעורר תנועת שינוי בירושלים:

ויהי בשנת תרמ"א הוציא על זה קונטרס מיוחד, בו תיאר כל טענותיו ונימוקיו לקיים התקיעה בשבת, ועשה תעמולה גדולה בין רבנים ותלמידי חכמים עד שנצטרפו אליו

10. ריטב"א ראש השנה כט, ב ד"ה 'ובגמרא פריך': "אבל הרי"ף הביא משנה זו וגמרא דילה בהלכות נראה שהוא סובר שזה נוהג אפילו בזמן הזה. ותלמידיו העידו עליו שהיה נוהג לתקוע שופר בב"ד שלו בשבת משום דהשתא ידעינן בקביעת דירחא... ולא מצינו מי שינהוג כמותו בשום מקום מישראל".

11. ראו רי"ף מגילה ב, ב. וראו את דברי הנצי"ב (העמק שאלה שאילתא סז) בהסבר שיטת רב אחאי ובעל הלכות גדולות.

12. פרופ' עזרא פליישר- פיוט על סדר התקיעה בשופר בארץ ישראל בראש השנה ושבתי, תרביץ נד עמודים 61-66. וראו עוד: ל' מוסקוביץ- עוד על תקיעת שופר בארץ ישראל בראש השנה ושבתי, תרביץ נה עמודים 608-610; דוד הנשקה- 'תקיעת שופר בשבת', סידרא ח עמודים 37-19.

כמה רבנים וחכמים בירושלים, והתעדו לתקיעת שופר בראש השנה תרמ"ב שחל להיות בשבת... וכמעט השיג מטרתו. אולם בהגיע ערב ראש השנה נשמטו רובם והתחמקו כי פחדו לעשות מעשה כזה נגד רוב רבותינו הפוסקים ונגד מנהג ישראל, ונשארו עמו רק יחידים והשמיע קול שופר באופן ובמקום צנוע. ומאז לא בצע שוב את תקיעת השופר בשבת, בראותו שהציבור אינו נוהר אחריו. (הרב טיקוצ'ינסקי בספרו עיר הקודש והמקדש)

הרב טיקוצ'ינסקי מביא עדות בשם הרב סלנט, שהוא לא תמך בגישת הרב שלזינגר, אך לא פעל כנגדו ולא מנע מאנשים ללכת לשמוע את התקיעות. רצונו של הרב שלזינגר אינו נוגד את ההלכה, אך אינו עולה בקנה אחד עם המסורת המקובלת בירושלים. בהמשך דבריו הביא הרב טיקוצ'ינסקי את דברי האדר"ת שהצטער בסוף ימיו (שנת תרס"ה), שנה שבה חל ראש השנה להיות בשבת, והוא חשש שלא יזכה יותר לקיים מצוות שמיעת קול שופר מהתורה. האדר"ת הוסיף שאם הרב שלזינגר היה חי הוא היה הולך לשמוע את תקיעתו דרך קיר בחדר סמוך¹³.

שמיעת הקול הפנימי

בקרב חכמי הדורות אחרונים אנו מוצאים גישה האומרת כי קיום מצוות שופר יכול לבוא לידי ביטוי מעשי בדרכים שונות. בשבת אין צורך בשמיעה ממשית של קול השופר ומטרת המצווה והיום מתקיימת ללא גלי הקול אלא בשמיעה וירטואלית:

וכיוון שכן, הרי זה גופיה מה שאין אנו תוקעים בראש השנה שחל בשבת, זה גופא עקידה רוחנית מופלגת ומועיל לרצות אותנו, כמו שמרצה זכרון שופר. (משך חכמה ויקרא כג, כד ד"ה זכרון תרועה)

העובדה שאנחנו לא תוקעים בשופר בראש השנה היא עקידה רוחנית וקיומה הוא שווה ערך לשמיעת קול שופר. כיוון זה כבר מופיע בדברי ספר הרוקח:

ושמרו בני ישראל את השבת צריך לשמור את השבת ולקדשו. את לרבות ימים טובים שנקראו שבת, שצריך לשומרם... ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם כשישראל ישתבו ממלאכתם יכירו וידעו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש, כי השבת אות להקב"ה ששבת ממלאכת דיבורו, שהרי הכל בדבריו נעשה כדכתיב בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם, לכך ודבר דבר דיבור אסור שבות כהקב"ה. (פירושי סידור התפילה לרוקח, פג, 'ושמרו בני ישראל' עמוד תעד)

13. בעניין זה ראו בספרו של הרב זוין 'מועדים בהלכה' בעיונו בנושא ראש השנה שחל בשבת; מאמרו של הלל וייס בדף שבוע של לשכת רב הקמפוס- בר אילן, ראש השנה תשסז גליון 671.

השביתה בשבת היא אות לישראל ולקב"ה והעובדה שאנו לא תוקעים בשבת היא קיום של האות ביום המלכתו. בספרו הרוקח הגדול (סימן רא) מובא עיקרון זה לגבי תקיעת שופר בשבת: "בשבת אין תוקעין משום גזירה דרבה, ועוד כי השבת אות וישראל נשמרים".

גישה זו מופיעה גם בספרות המחשבה החסידית. רבי צדוק ב'פרי צדיק' לראש השנה מסביר שאין צורך בשופר בשבת כי ישנה יראה פנימית של האדם. ה'שם משמאל' על פרשת ניצבים כותב שאין צורך בשמיעת קול שופר בשבת כי ביום זה לא צריך לעורר את הנקודה הפנימית; השופר נועד להגיע למלכות, ובשבת אנו כבר נמצאים בעולם של מלכות. בדרשתו לראש השנה הוא כותב כי השופר מסמל הכנעה ושפלות ואין זה ראוי לשבת.

הנקודה השוזרת הסברים אלו היא שאין צורך בשמיעת קול שופר בראש השנה שחל בשבת בגלל שמטרת המצווה כבר מתקיימת ביום זה בזכות השבת. כיוון זה שונה מפשט דברי רבא שמשמע מדבריו שמדובר על דחייה בגלל חשש שמא יבואו לחלל את השבת, סיבה חיצונית שאינה נוגעת למהות המצווה ומשמעות היום. בדברי התלמוד הירושלמי ובדרשה הראשונה בתלמוד הבבלי ראינו הסברים הסוברים שאין צורך בתקיעת שופר כאשר ראש השנה חל בשבת, והסברי האחרונים עולים בקנה אחד עם כיוון זה.

הרב רא"ם הכהן (שיעורים למסכת שבת עמודים 157-159) ניסה להסביר את טעמו של רבא לאור מהות המצווה. אחד מיסודות השבת הוא - 'אל יצא איש ממקומו'. מטרת השבת היא לעצור את החיפוש היום-יומי ולשבת בבית ולהתחבר למקום, למקומו של הקב"ה. מצב זה בא לידי ביטוי בחוסר תנועה ובשביתה, יום שבו האדם מקשיב לקולו הפנימי במקומו. ביום זה אין צורך לצאת ולשמוע את קול השופר, אלא החיבור נעשה עבור כל אחד במקומו האישי. אין צורך לצאת וללמוד אצל מומחה ביום זה, אלא ישב האדם בביתו ויתחבר לקולו הפנימי. תקיעת שופר במקדש מתקיימת גם בשבת כי שם אנו ממליכים את הקב"ה. תקיעה זו נעשית לפני ה', בביתו - 'במקום שבו הקורבנות קריבין' כדברי הירושלמי. בבית המקדש האדם נכנס לבית ה' וממליך אותו למלך, ובחינה זו צריכה להתקיים גם ביום השבת.

הסבר זה של הרב רא"ם מעלה אפשרות לקשר בין ההיבטים השונים שראינו בפרק זה לידי יסוד אחד. התקיעה בשופר בימינו היא בעלת מימד כפול: חובת היחיד וחובת הציבור. בימי המקדש התקיימה התקיעה הציבורית בזמן הקרבת הקורבנות בנוסף לתקיעה בשופר כמצוות היום. תקיעת הציבור נדרשת גם בשבת ולכן תקעו במקדש בשבת¹⁴.

יתכן כי בדורות ראשונים לא נהגה חובת היחיד במדינה באותה צורה כפי שהיא בימינו. בימות החול, התקיעה מייצרת קריאה לקב"ה, והמצווה התרחבה גם לשאר המדינה. לדורות, התורה לא ציוותה את היחיד לתקוע בשבת. חובת הציבור התקיימה בימי הבית רק בתחומי המקדש, ורק לדורות תוקנה התקיעה בתפילה כנגד התקיעה בזמן הקרבת הקורבנות.

14. ראו בנושא זה גם במאמרו של יצחק ברנד- ראש השנה והושענא רבה- מחגי מקדש לימי דין, בתוך קובץ מאמרים 'בראש השנה ייכתבו' (הוצאת תבונות) עמודים 21-39.

התקיעה מהווה כעין קורבן, ואנו מקיימים אותה בציבור בזמן התפילה שהיא כנגד קורבן מוסף. כאשר ראש השנה חל בשבת, תקיעת הציבור חלה במקום שיש בו בית דין, וחובת היחיד אינה נצרכת כי מהות המצווה מתקיימת בגלל עיצומו של יום השבת.

אחרית דבר

העובדה שאנו לא תוקעים בשופר בשנה בה חל ראש השנה בשבת מקפלת בחובה משמעויות עמוקות במצוות השופר ובתהליך התפתחות ההלכה, מעולם בו בית המקדש קיים לחיים יהודים שאחרי החורבן. תקיעת השופר ביסודה קשורה להקרבת הקורבנות והמלכת הקב"ה בביתו ביום הדין. לאחר חורבן המקדש הרחיב רבן יוחנן בן זכאי את תקיעת השופר לכל מקום בו יושב בית דין, וקיבע זאת הלכה למעשה ביבנה.

התלמודים נחלקו בהסבר דין המשנה (שלא תוקעים במדינה בשבת). שיטת רבא בתלמוד הבבלי גורסת שהסיבה שלא תוקעים בשופר נובעת מחשש שמא יבואו לידי איסור טלטול. מהתלמוד הירושלמי נראה שאנו לא תוקעים בשבת במדינה בגלל שהתקיעה ביסודה קשורה למקדש, וכאשר התקיעה התרחבה למדינה הדבר נקבע רק לימות החול. במשך הדורות החכמים עסקו בשאלה מדוע לא תוקעים בבתי הכנסת בשבת. בעת החדשה, התעוררו פולמוסים בירושלים בנוגע לחידוש התקיעה בשבת, בעקבות מנהגו של הרב עקיבא שלזינגר לתקוע בראש השנה שחל בשבת.

במצוות שופר יש היבט ציבורי הבא לידי ביטוי בתקיעות דמעומד שנתקנו כנגד התקיעה בזמן הקרבת הקורבנות. צד נוסף הקיים בתקיעה הוא האישי, הקשור לקיום 'יום תרועה'.

כאשר ראש השנה חל בשבת אנו מציינים 'יום זכרון תרועה'. השילוב של יום השבת עם המועד מהווה תחליף לשמיעת קול שופר, ובכך מתקיימת המצווה למרות שהקול לא נשמע באופן מעשי.

ובזה יבואר מה שאמרה הגמרא בראש השנה: "אמרו לפני מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, אמרו לפני זכרונות כדי שיעלה זכרוכם לפני לטובה, ובמה? בשופר". פירוש - שלא על ידי מוצאות הפה, רק מעומקא דליבא ודרך קול השופר, לא על ידי כלי הדיבור של כל השנה. (שו"ת בית הלוי חלק ב דרוש טו)

